

ISPARTA VE ÇEVRESİNDEKİ SELÇUKLU-BEYLİKLER DÖNEMİ YAPILARINDA DEVŞİRME MALZEME KULLANIMI*

Yrd.Doç.Dr.Nermin ŞAMAN DOĞAN

Bu çalışmada Isparta ve çevresindeki yapılarda kullanılan devşirme malzemelerin kısaca tanıtılması amaçlanmıştır. Eski çağlarda Pisidya bölgesinin içinde kalan Isparta ve çevresi Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde sürekli yerleşime sahne olmuştur. Adları eski çağlarda Adada (*Karabavlu*, *Sütçüler yakını*), Agrae (*Agros*, *Atabey*), Antiochia (*Yalvaç*), Apollonia, Sozopolis (*Uluborlu*), Baris (*Isparta*), Bedre (*Gökçe*), Konane (*Gönen*), Neapolis (*Şarkıkaraağaç*), Prostanna (*Eğirdir*) ve Parlais (*Barla*) olan Pisidya şehirleri günümüzde de önemini koruyan yerleşimlerdir.¹

Pisidya şehirlerinin bulunduğu Isparta ve çevresinin Erken Bizans döneminden başlayarak önemini koruduğu, Bizans döneminde inşa edilmiş bazı yapılar, kalıntılar ve buluntulardan anlaşılmaktadır. Isparta'nın kuzeydoğusundaki bir höyükte erken Bizans Dönemine ait sütun başlıklarının, Şarkıkaraağaç yakınlarındaki Çarıkсарay kasabasında bazı kalıntıların, Atabey'deki Ertokuş Medresesi'nin yerinde Aziz Georgios'a ithaf edilen bir kilisenin, İslamköy'de bazı kiliselerin, Eğirdir'in Yazla mahallesinde bir manastırın bulunduğundan söz edilmektedir². Ayrıca Eski Uluborlu'daki kale ile Yalvaç'taki Aziz Paulos Kilisesi (4.yy) ve Küçük Kilise (5.yy) Bizans dönemine ait mevcut örneklerdir.³

Diğer Anadolu şehirleri gibi Bizans hakimiyetinde bulunan Isparta ve çevresi 1120-1121 tarihinden yani XII.yüzyılın başından itibaren Türk akınlanna sahne olmuştur. Uluborlu II.İzzeddin Kılıç Aslan zamanında (1155-1192) 1180-1182 tarihinde, Isparta, Eğirdir, Yalvaç ve Şarkıkaraağaç III.İzzeddin Kılıç Aslan zamanında (1204-1205) Türk hakimiyetine girmiştir.⁴ Isparta ve ilçelerinde Selçuklu sultanlarından I.Alaeddin Keykubad (1220-1237) ve II.Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-

1246) dönemlerinde inşa edilmiş bazı yapılar bulunmaktadır. Bunlar arasında Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Gelendost Ertokuş Han (1223), Uluborlu Alaeddin (Ulu) Camii (1231), Eğirdir Hızır Bey Camii (1220-1237), Uluborlu Büyük Çeşme (1238-1239), Eğirdir Han (1237-1238) gibi yapıları sayabiliriz⁵. XIII.yüzyılın sonundan itibaren Isparta ve çevresinde Hamidoğulları Beyliği etkin-⁶ dir. Hamidoğulları Beyliği'nin en parlak döneminde hükümdar olan Dündar Bey, önce Uluborlu, sonra Eğirdir'i başkent yaparak yoğun bir imar faaliyetine girmiştir. Döneminde Eğirdir Dündar Bey

* Bu çalışma, Göller Bölgesi Tarih Kültür ve Arkeoloji Sempozyumu(12-13 Kasım 1994 Ankara)'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1. M.Özsait, **Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi**, İstanbul 1985, Lev.XVI; K.Belke-N.Mersich, **Tabula Imperii Byzantini 7 Phrygien und Pisidien**, Wien 1990, s.170,172, 179, 206, 209, 356, 364.
2. K.Belke-N.Mersich, a.g.e.s.172, 179, 206, 209, 347; H.Rott, **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien**, Leipzig 1908, s.10-11.
3. C.Foss-D.Winfield, **Byzantine Fortifications. An Introduction**, Pretoria 1986, s.139; M.Taşlıalan, **Yalvaç Pisidia Antiocheia**, İstanbul 1991, s.34-39.
4. İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (Çev.M.N.Gençosman-F.N. Uzluk), Ankara 1941, s.39; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1984, s.265.
5. I.H.Uzunçarşılı, **Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamid Oğulları Hakkında Malumat**, İstanbul 1929, s.230-234; O.Aslanapa, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizeddin Ertokuş Tarafından Yapıtılan Abideler", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 1-4 (1956-58), s.97-111.
6. Mehmed Arif, "Anadolu Tarihinden: Hamidoğulları", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, 15 (1912), s.939-947; B.Üçok, "Hamidoğulları Beyliği", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1-2 (1955), s. 73-80.

Medresesi (1301-1302) ve Hamamı (XIV.yy), Uluborlu Efendi Sultan Camii (1299-1300) ve Muhiddin Çeşmesi (1323-1324) gibi yapılar inşa edilmiştir.⁷ Isparta bölgesi XIV.yüzyılın sonunda Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit (1389-1403) tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁸

Isparta ve çevresindeki Selçuklu ve Beylikler dönemine ait gerek dini, gerekse sosyal işlevli yapılarda Roma dönemi, özellikle de Bizans dönemine ait devşirme malzeme kullanımı oldukça yaygındır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda devşirme malzeme kullanımına yönelik çalışmalar sınırlıdır. Konumuz kapsamına giren Atabey'deki Ertokuş Medresesi'nde (1224) kullanılan devşirme malzemeler Y.Demiriz, Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında kullanılan devşirme malzemeler ise G.Öney tarafından tanıtılmıştır.⁹ Ayrıca U.Tanyeli-G.Tanyeli'nin çalışmaları da Osmanlı mimarlığında devşirme malzeme kullanımına yöneliktir.¹⁰ Bazı araştırmacıların yayınlarında da doğrudan olmasa bile devşirme malzeme kullanımı vurgulanmaktadır.¹¹ Çalışmalarda genel olarak "devşirme malzeme" kullanıldığı yapının döneminden önceki çağlara ait (Yunan, Roma, Bizans) ören yerleri, yerleşimleri ve yapılarından derlenen, toplanan malzemeler için kullanılmıştır. Tanıtacağımız yapılarda kullanılan bezemeli ve bezemesiz devşirme malzemelerin araştırmacıların da değindiği gibi devşirme malzemenin kullanım yeri, orijinal işlevi ve devşirme olarak kullanımında işlevine uygun olup olmadığı gibi özellikleri açısından bazı alt gruplara ayırmak mümkündür:

1. Devşirme malzemenin duvar örgüsünde kullanımı (sütun, korkuluk levhası, friz, arşitrav, mezar anıtı gibi elemanların bütün ya da parçaları olarak),

2. Sütunların bütün olarak ya da kaide, gövde ve başlığının çoğunlukla işlevine uygun, bazı örneklerde farklı işlevde kullanımı,

3. Lento ya da arşitravların çoğunlukla işlevine uygun kullanımı,

4. Korkuluk levhası ve benzeri parçalar.

İlk grupta ele aldığımız özelliklerle cephelerdeki duvar örgüsü içinde kullanılan farklı boyut ve biçimdeki bezemeli ise süsleme özellikleri yansıtan devşirme malzemeler çoğunlukla yalın olan cepheleri süsleyen ve hareketlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılarda bezemeli devşirme malzemelerin cepheleri süslemek amacıyla estetik bir yaklaşımla konumlandırıldığı gözlenmektedir. Yalvaç Devlethan Camii'nin (13.yy) cephe-lerinde, Barla Çaşnigir Paşa (Ulu) Camii'nin (XIV.yy) batı ve güney cephelerinde, Atabey Ertokuş Medresesi'nin (1224) cephelerinde, Uluborlu Gargılı Lala (Taş) Medresesi'nin (14.yy) doğu ve güney cephelerinde, Barla Çaşnigir Paşa Hamamı'nın (14.yy) kuzey cephesinde, Gökçe Köy Hamamı'nın (14.yy) batı cephesinde, Yalvaç Hama-

mı'nın (14.yy.) güney cephesinde kullanılan devşirme malzemeler duvar örgüsüyle kaynaştırılmış çoğunluğu bezemeli olan örneklerdir (Res.1-2)¹². Yalnızca Uluborlu Gargılı Lala Medresesi'nin cephelerindeki devşirme parçalar bezemesizdir. Devşirme malzemelerin yüzeyi çoğunlukla geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Geometrik motiflere Barla Çaşnigir Paşa Camii'nin batı cephesinde birbirlerine düğümlenerek yinelenen daire kompozisyonu, Yalvaç Hamam'ın güney cephesindeki kabaranın yüzeyinde bulunan haç motif; bitkisel bezemelere Barla Çaşnigir Paşa Hamamı'nın kuzey cephesinde stilize palmet ve akan-tus yaprakları, Gökçe Köy Hamam'daki kemerli nişler içinde yer alan stilize palmet motifleri örnek verilebilir.

Devşirme sütunlar Atabey Ertokuş, Eğirdir Dündar Bey (Taş, 1301) ve Uluborlu Gargılı Lala medreselerinin revaklarında olduğu gibi destek sisteminde işlevine uygun olarak kullanılmıştır. Dündar Bey Medresesi'ndeki geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeler içeren orijinal sütun başlıklarından bazıları XX. yüzyıl onarımlarında yenilenmiştir.¹³ Sütun başlıklarından bazıları yuvarlak madalyonlar içinde yıldız ve çiçek bezemeleriyle, bazıları köşelerde kanatlarını açmış kuş figürleri ile aralarındaki stilize palmet motifleriyle süslenmiştir (Res.3). Bugün Dündar Bey Medresesi'ndeki birimler dükkan olarak kullanılmaktadır. Avludaki sütun başlıkları ise dükkan sahipleri tarafından hergün yer değiştirmekte ve oturma ya da çeşitli

7. S.Demirdal, *Bütünyle Uluborlu*, İstanbul 1968, s.91-92; S.S. Yigitbaşı, *Eğirdir-Felekabad Tarihi*, İstanbul 1972, s.31-32, 47.

8. I.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s.68.

9. Bkz.G.Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu (Anatolia)*, 12 (1968), s.17-26; Y.Demiriz, "Atabey'deki Ertokuş Medresesi'nde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1970-71), s.87-100.

10. U.Tanyeli-G.Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16-18. Yüzyıl)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4 (1989), s. 23-31.

11. Örnek olarak Ö.Bakırer-S.Faroqi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Belleten*, 39 (1975), s.447-470; Y. Demiriz, "Koçak Köyü Camii", *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Araştırma Dergisi*, A.Gabriel'in Anısına Özel Sayı, (1978), s.75-102; C. Mango, "The Pilgrimage Centre of St. Michael At Germia", *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik*, 36 (1986), s.117-132.

12. Örnekler için bkz. N.Şaman, Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapıları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 61-62, 98, 140, 156, 173, 242; Yalvaç Devlethan Camii için bkz. S.S. Böcüzade, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, I-II (Çev.S.Seren), İstanbul 1983, s.98-99.

13. Eğirdir Dündar Bey (Taş) Medresesi için bkz. T.Erdem, "Eğirdir'de Dündar Bey Medresesi", *Ün*, 1/7 (1934), s.106-109; M.Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul 1970, s.166-172; Sütun başlıkları için bkz. K.Belke-N.Mersich, *a.g.e.*, s. 179-180, Lev. 122-127

eşya koymaya yarayan sekiler olarak değerlendirilmektedir. Yalvaç Devlethan Camii'nde harimdeki ahşap sütunların başlıkları devşirmedir. Sütun başlıkları orijinal işlevine uygun kullanılırken, yapının doğu, batı ve kuzey cephelerinde sütun gövdesi parçalarının duvar örgüsüyle kaynaştırıldığı görülür (Res.6). Barla Çaşnigir Paşa Camii'nin kuzey cephesinin batısındaki kapının üst kısmında da benzer şekilde sütun gövdelerinin yatay olarak yerleştirildiği dikkati çeker. Bu çevredeki hamamlarda sütun gövdelerinin üst bölümü ile başlıkları soyunmalık mekanlarında bulunan havuzların fısıkiyesi olarak değerlendirilmiştir. Egirdir Dünder Bey (Aşağı 1307-8), Büyük Gökçeli Köyü (14.yy) ve Barla Çaşnigir Paşa Hamamları örnek verilebilir (Res.4)¹⁴. Çaşnigir Paşa Hamamı'nda doğudaki halvetin kurnaları devşirme sütun başlıklarının oyulmasıyla biçimlendirilmiştir (Res.5).

Isparta ve çevresindeki yapılarda lento ve arşitravların çoğunlukla orijinal işlevine uygun ya da yakın olarak kullanıldığı dikkati çeker. Atabey Ertokuş Medresesi'nde avluya ve eyvana açılan mekanların kapı söve ve lentoları ile Yalvaç Devlet-han Camii'nin doğu ve güney cephelerindeki pencere lentoları örnekler arasındadır (Res. 7-9). Ertokuş Medresesi'nde kapıların söveleri, türbeye açılan kapıların önündeki merdiven basamakları ve avludaki su yolunun iki yanında arşitrav ya da benzeri parçaların orijinal işlevi dışında kullanıldığı görülür. Kapı-pencere lentosu ve sövesinde kullanılan çoğunlukla da yüzeyi geometrik-bitkisel bezemeli olan devşirme lento ya da arşitravlar örneklerimizde genellikle birbirlerine düğümlenerek yinelenen iç içe geçmiş daire ve eşkenar dörtgen motifleriyle süslü açıklıkları vurgulayan süsleme elemanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Korkuluk levhası ve benzeri parçalar genellikle cephelerde ya da mimari öğelerin önündeki konumlarıyla ve bezemeleriyle süsleme programının parçasını oluşturmaktadır. Atabey Ertokuş Medresesi'nde kuzey cephenin batısında ve ana eyvanın önünde, Yalvaç Devlethan Camii'nde doğu ve batı cephelerdeki güneyden ilk pencerelerin alınlığında korkuluk levhaları kullanılmıştır (Res.6, 9). Ertokuş Medresesi'nde eyvanın önünde geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeli beş levha yer alır. Güneyden ilk levhanın yüzeyi eşkenar dörtgenin kenar ortayları ile ortasındaki yuvarlak madalyonlardan oluşan süslemeler içerir. Madalyonların ortasında grifonlar ile ortadaki madalyonun yatay ekseninde de palmet motifi bulunur. Ayrıca Ertokuş Türbesi'nin içinde son onarımlarda ortaya çıkan kapı kemeri ve köşeliği oluşturan bezemeli bir levha kemer biçimine dönüştürülmek amacıyla tahrip edilmiştir. Onarım öncesinde kapı kemeri ve köşeliğindeki bu levhanın üzeri sıvalıdır.

Korkuluk levhası ve benzeri parçaların yanı sıra mezar stellerinin de kullanıldığı görülür. Yalvaç Devlethan Camii'nde doğu cepheindeki güney-

den ikinci pencere alınlığında yüzeyi dört bölüme ayrılarak bezenmiş Roma dönemine ait bir mezar steli yer alır (Res.7). Mezar stelinin bir benzeri de bugün Yalvaç Müzesi'nde bulunmaktadır.

Bu örneklerin dışında bazı yapılarda kitâbeli devşirme parçalar da kullanılmıştır. Yalvaç Devlet-han Camii'nin doğu cephesinde güneyden üçüncü pencerenin yanında dikey olarak yerleştirilmiş kitâbeli bir parça dikkati çeker.

Incelediğimiz yapılarda kullanılan devşirme malzemelerin çoğunluğu Roma ve Erken-Orta Bizans dönemlerine ait önemli mimari plastik parçalardır. Bu çevredeki yapılarda devşirme malzeme kullanımının yaygınlığı düşünüldüğünde, Isparta ve çevresindeki Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinde iskan gören Pisidya şehirlerinden bu yapılara taşınmış olabileceğini ileri sürebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz Pisidya şehirlerinin sürekliliğini koruyan yerleşimler olduğu dikkate alındığında, devşirme malzemelerin yapıdan yapıya taşınması, yer değiştirmesi olasıdır. Yalvaç'ın yaklaşık 1 km. kuzeyinde bulunan Pisidya şehirlerinden "*Pisidia Antiocheia*"sı örnek verilebilir.¹⁵ Kazısı devam eden yerleşimde ortaya çıkan birçok değerli mimari plastik parçanın aynısını ya da benzerini Yalvaç Devlet-han Camii'nin cephelerinde bulmak mümkündür.

Konumuzu oluşturan Isparta'nın yanı sıra Konya, Afyon, Eskişehir, Ankara ve Antalya gibi merkezlerdeki Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında da devşirme malzeme kullanımı oldukça yaygındır. Bu merkezlerin yakınında da Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinde sürekliliğini koruyan antik yerleşmeler mevcuttur. Yapılarda kullanılan devşirme malzemelerin bu yerleşimlerden taşınmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Konya Alaeddin Camii'nin kuzey cephesindeki galeride kullanılan devşirme bodur payelerin benzerleri Karaman yakınlarındaki Binbir Kilise'deki yapılarda karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

Ortaçağ Türk mimarisinde devşirme malzeme kullanımı aynı zamanda dönemin hoşgörü ortamını yansıtmaktadır. Isparta'daki devşirme malzeme kullanımı bugün bile aynı hoşgörü ve beğeniyle devam etmektedir. Uluborlu İmam-Hatip Lisesi'nin ön cephesindeki figürlü bezemeler içeren devşirme parçalar özellikle dikkate değerdir (Res. 10). Ayrıca Konya'daki Sahip Ata Fahreddin Ali'nin mimar Kelük bin Abdullah'a yaptırdığı Sahip Ata Camii portalinin kaidelerinde de Roma dönemine ait lahitler kullanılmıştır. Dinine düşkün bir kişi olarak tanınan Sahip Ata Fahreddin Ali'nin yaptırdığı

14. Egirdir Dünder Bey (Aşağı) Hamam için bkz. S.S. Yiğitbaşı, *a.g.e.*, s. 47-48.

15. Bkz. M. Taşlıalan, *a.g.e.*, s. 5, 49-53.

16. A. Uysal-N. Alodalı-M. Demirci, *Dünü ve Bugünüyle Karaman Kültür-Tarih-Coğrafya*, Konya 1992, s.519-523.

camii'nin en gösterişli mimari ögesi olan portalde lâhitlerin kullanılmış olması hoşgörünün ilginç bir örneğidir.¹⁷

Bugün Isparta'nın ilçeleri ile ilçelere bağlı kasaba ve köylerindeki cami, okul ve evlerde devşirme malzeme kullanımı devam etmektedir. Çoğunlukla bezemeli devşirme malzemeler yapılan süsleyen elemanlar olarak kullanılmıştır. Yerleşimlerde sokak dokusunu oluşturan taşlar arasında, yollarda

ve evlerin bahçelerinde atılmış olarak bol miktarda devşirme malzemeye rastlamak mümkündür. Bu nedenle dönemin önemli mimari plastik parçaları olan devşirme malzemelerin tescilli yapılar olarak toplanması, ilgili bir müzeye taşınması ya da bu çevrede bir açık hava müzesi oluşturulması yoluna gidilmelidir.

17. S.Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, s. 55, 151, Lev. XXXIX.

Res. 5: Barla, Çarşın Paşa Hamamı, halvet, ayrıntı.

Res. 8: Yalvaç, Devlethan Camii, doğu cephe, güney, üçüncü pencere.